

OKEAN, DƏNİZLƏRİN AĞIR METALLARLA ÇİRLƏNMƏSİ VƏ ŞAĞİRDƏRDƏ EKOLOJİ BİLİKLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

G.N. İsmayılova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə məqsəd şagirdləri atmosfer çirkləndiriciləri ilə tanış etmək, ağır metalların ətraf mühətdə yayılması, bu metalların su hövzələrinə düşməsi yolları və canlı orqanizmlərə təsiri haqqında biliklərin artırılmasına nail olmaq, onlara ətraf mühitin qorunmasının vacibliyini öyrətməkdən ibarətdir.

Aktiv antropogen təsirlər şəraitində okean sularının ağır metallarla çirklənməsi xüsusilə kəskin problemə çevrilmişdir. Sıxlığı $4,5 \text{ q/sm}^3$ -dən artıq olan ağır metallar qrupu dövrü sistemin 30-dan çox elementini birləşdirir. Bu metallar (civə, qurğuşun, kadmium, mis, arsen, nikel) geniş yayılıb və olduqca çirkləndirici maddələr hesab olunur. Bu metallardan müxtəlif sənaye sahələrində geniş istifadə edilir, odur ki, təmizləyici tədbirlərə baxmayaraq sənaye çirkab sularında ağır metallar və onların birləşmələrinin miqdarı xeyli yüksəkdir. Bu birləşmələrin böyük hissəsi okeana atmosferdən daxil olur. Dəniz canlıları üçün civə, qurğuşun və kadmium daha təhlükəli sayılır, səbəbi isə onların toksikliyi uzun müddət saxlamasıdır. Tərkibində civə olan birləşmələr (metil – civə) güclü zəhər olub sinir sisteminə təsir göstərir və bütün canlılar üçün təhlükə yaradır.

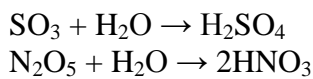
İldə Dünya okeanına 2 min ton qurğuşun, 20 min ton kadmium və 10 min tona qədər civə daxil olur. Dünya okeanının çirklənməsində atmosfer də böyük rol oynayır. Okeana qurğuşunun 50 %-ə qədəri, civənin 30 %-i atmosfer tərəfindən atılır.

Ağır metallar dəniz suyuna daxil olarkən əsasən üst pərdədə, dib çöküntülərində və biotada toplanır, suda isə ancaq kiçik konsentrasiyada qalır. Son zamanlar müəyyən edilmişdir ki, okeanda çirklənmənin təbii neytrallaşma imkanı praktiki olaraq tükənmişdir. Okeanın vəziyyətinin ümumi qiyməti atmosferin vəziyyətindən daha təhlükəlidir.

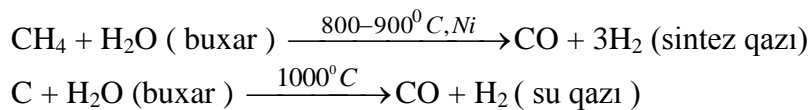
Dərstdə müəllim ilk növbədə şagirdlərə biosferi çirkləndirən ağır metallar haqqında məlumat verməli, sadə ekoloji anlayışlar arasında məntiqi əlaqələr yaratmaqla daha mürəkkəb, daha ümumi ekoloji anlayışları izah etməlidir.

Atmosfer və hidrosferin çirkləndirici maddələrdən qorunmasının vacibliyini izah etməklə yanaşı onlarda təbiəti qorumaq və ekoloji məsuliyyət hissini artırmağa nail olmalıdır.

“Su və məhlullar” mövzunu tədris edərkən şagirdlərə su haqqında məlumat verməli, suyun əksər turşu oksidləri ilə qarşılıqlı təsirdə olduğunu izah etməlidir. Müəllim sənayedə suyun birbaşa xammal kimi iştirak etdiyini göstərməlidir.

Eyni zamanda sudan bəzi texniki qazların alınmasında da istifadə olunduğunu qeyd etməlidir.

Müəllim öz izahatında şagirdlərin diqqətini suyun əvəzilməz maddə kimi istehsalatın bütün sahələrində əsas yer tutmasına yönəltməli, suyun əhəmiyyətini və onun insan həyatında rolunu, fənlərarası əlaqə imkanlarından istifadə edərək, başqa fənlərdən şagirdlərin mənimsəmiş olduqları baza biliklərini fəal interaktiv müzakirələr əsasında möhkəmləndirməlidir.

Kimya, neftkimya, neft emalı, əlvan və qara metallurgiya və s. digər sənaye sahələrini suyun iştirakı olmadan düşünmək olmaz. Bu istehsal sahələrinin istehsal etdiyi məhsullarla yanaşı külli miqdarda tullantılar suyu çirkləndirir. Çirklənmiş sudan istifadə etmək canlı orqanizmlər üçün olduqca böyük təhlükə yaradır. Bu çirkləndiricilər sırasına ağır metallar da daxildir.

Qurğuşun toksik metallardan biri olub prioritet çirkləndirici maddələrin siyahısına daxil edilmişdir. Qurğuşun ətraf mühitə metallurgiya sənayesi, polioqrafiya müəssisələri, akkumulyator istehsalı və etilləşdirilmiş benzinlə işləyən avtomobillərin tullantıları ilə daxil olur. Qurğuşun suya metallurgiya və digər istehsalat müəssisələrindən daxil olur.

Civə ən toksik metallardan biri olub, atmosfer havasında əksərən qazşəkilli formada olur. Tullantıların yandırılması, civə tərkibli filizlərin çıxarılması və əridilməsi, sementin istehsalı, daş kömür və mazutun yandırılması zamanı

atmosferə daxil olur. Civə suda üzvi və qeyri – üzvi vəziyyətdə ola bilər. İcməli suda civənin əsas mənbəyi çirkab suları ilə çirklənmiş su mənbələri, atmosfer və su hazırlığında istifadə edilən reagentlər hesab olunur. O, su mühitində bioloji proseslər nəticəsində əmələ gəlir və tropik zəncirə daxil olaraq yırtıcı balıqların və dəniz canlılarının orqanizmində toplanır. Ətraf mühitdən qeyri – üzvi civənin əsas daxil olma yolu inhalyasiya hesab olunur. İcməli su ilə və qida məhsulları ilə orqanizmə daxil olan civənin üzvi birləşmələri daha təhlükəli hesab olunur. İsrəhsaltda civə ilə təmasda olmayan civənin əsas mənbəyi qida və başlıca olaraq dəniz məhsulları sayılır.

Sənaye müəssisələrindən axıdılan tullantıların tərkibində olan ağır metallar su hövzələrində toplanaraq canlıları məhv edir. Çox zaman su hövzələri bakteriyalarla da çirklənir. Suyu təmizləmək üçün aşağıdakı üsullardan istifadə olunur.

- Civə və ağır metallarla çirklənmə ion – mübadilə metodu ilə təmizlənir.
- Flüorlu çirkləndiricilər əhəng südü ilə təmizlənir.
- Üzvi və məişət çirkləndiriciləri əsasən bioloji metodla aradan qaldırılır.

Müəllim ağır metalların ətraf mühitdə yayılması, okean və dənizləri çirkləndirməsi zamanı ekoloji nəticələr ilə şagirdləri yaxından tanış etməklə onlarda ekoloji bilikləri inkişaf etdirmiş və formalaşdırmış olur.

Şagirdlər su hövzələrinin çirklənməsinin elmi əsaslarını öyrəndikdən sonra onların bilik və bacarıqlarını yoxlamaq üçün tapşırıqlar verilir :

- Nə üçün çirkləndiricilər olan su insan üçün, bütövlükdə təbiət üçün təhlükəlidir?
- Ağır metalların biosferdə yayılması prosesində antropogen təsirlərin rolu nədən ibarətdir ?
- Hansı kimyəvi proses ekosistemin dəyişməsinə səbəb olur?
- Okean və dənizlərin qorunması məqsədilə nə kimi tədbirlər həyata keçirilir?
- Su hövzələrinin çirkləndiriciləri hansılardır?
- Ətraf mühitdə ağır metalların yayılması hansı növ təsirlərə aid edilir?
- Biogeokimyəvi tsikl nədir ?
- Civə istehsal edən zavoddan bir qədər aralıda su hövzəsi (göl) yerləşir. Bu müəssisədən atmosferə və su hövzəsinə civə atılır. Bir neçə ildən sonra göl bataqlığa çevrilir. Bu cür suda balıqlar və bir çox canlılar məhv olur. Bunu necə izah etmək olar?

Müəllim su və onun çirklənməsinə aid ədəbiyyat verməli, orada verilən materialın öyrənilməsinə nail olmalıdır. Okean və dənizlərin çirklənməsində insan fəaliyyətinin əsas yer tutduğunu şagirdlərə ətraflı izah etməlidir.

Ekoloji bilikləri formalaşdırmaq məqsədilə ekoloji bilik və bacarıqlara aid mənimsənilmiş nəzəri materialı şagirdlərin praktik fəaliyyətlərində tətbiq etməyə imkan verən ictimai – faydalı tədbirlər həyata keçirməlidir.

Müəllimin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində şagirdlər qərara gəlirlər ki, atmosferi, hidrosferi qorumaq olduqca vacibdir. Onlar “Sağlam insan təbiətin şah əsəridir” adı altında müəllimin verdiyi plan əsasında dərs – konfransda çıxış edirlər. Onların çıxışları təhlil edilir və rəğbətləndirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Q. Məmmədov, M. Xəlilov. Ekologiya, ətraf mühit və insan. Bakı. 2006.
2. R.Əliyeva, Q. Mustafayev, S. Hacıyeva. Ekologiyanın əsasları. Bakı. 2006.
3. Ə.N. Qurbanov, Ü.Ş. Baxşiyeva. Kimya sənayesi tullantılarının təkrar emalı texnologiyası və şagirdlərdə ekoloji biliklərin formalaşdırılması. Kimya məktəbdə. 2016. № 3. S. 51 – 55.
4. G.N.İsmayılova, İ.Z.Məmmədov. Kimyanın tədrisində ekoloji aspektin formalaşdırılması. Kimya məktəbdə. Bakı. 2018. № 2-3. S. 24 – 29.
5. M.M.Abbasov. Məktəb kimya kursunun tədrisində ekoloji biliklərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi problemləri. Kimya məktəbdə. 2009. № 4, s. 36 – 43.
6. С.А.Лыгин. Экологические проблемы питьевой воды. Хим. в школе. 2010. № 3. С. 59 – 62.
7. В.Н. Арканова и др. Методы формирования экологической культуры школьников. Хим. в школе. 2013. С. 69 – 73.

Г.Н. Исмаилова

Загрязнение океанов, морей тяжелыми металлами и формирование экологических знаний учащихся

РЕЗЮМЕ

Цель статьи является ознакомлением учащихся с атмосферными загрязнением, распространением тяжелых металлов в окружающей среде, попадание этих металлов в водоемы и повышение знаний как это влияет на живые организмы, важность и изучения сохранение окружающей среды.

G.N. Ismayilova

Ocean, sea contaminate heavy metals and establishment pupils ecological learning

SUMMARY

The aim of the article is recognize pupils atmosphere pollutant, spread heavy metals in environment, drop water basin these metals and about alive organism influence, achieve learning increase, consistdthem important protection of environment.

Açar sözlər: su hövzələri, dəniz, ekoloji mühit, ağır metallar, ətraf mühit, ekoloji biliklər, atmosfer.

Ключевые слова: водоем, море, экологическая среда, тяжелые металлы, окружающая среда, экологические знание, атмосфера.

Key words: water basin, sea, ecological environment, heavy metals, environment, ecological barning, atmosfere.